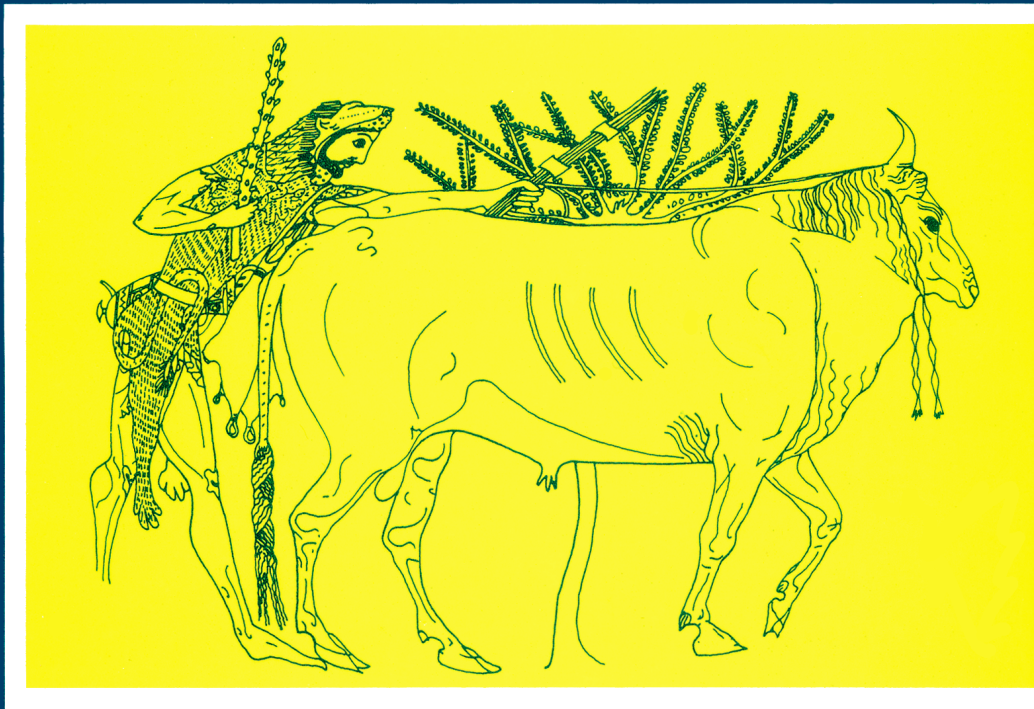

PALEO- AKTUEEL

4

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1993, Archeologisch Centrum Groningen, RUG

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Omslag: Herakles en de Kretenzische stier (530-'20 v.Chr.)

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden
overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn
voorzien

Inlichtingen: ACG, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0353 0

PALEO-AKTUEEL

4

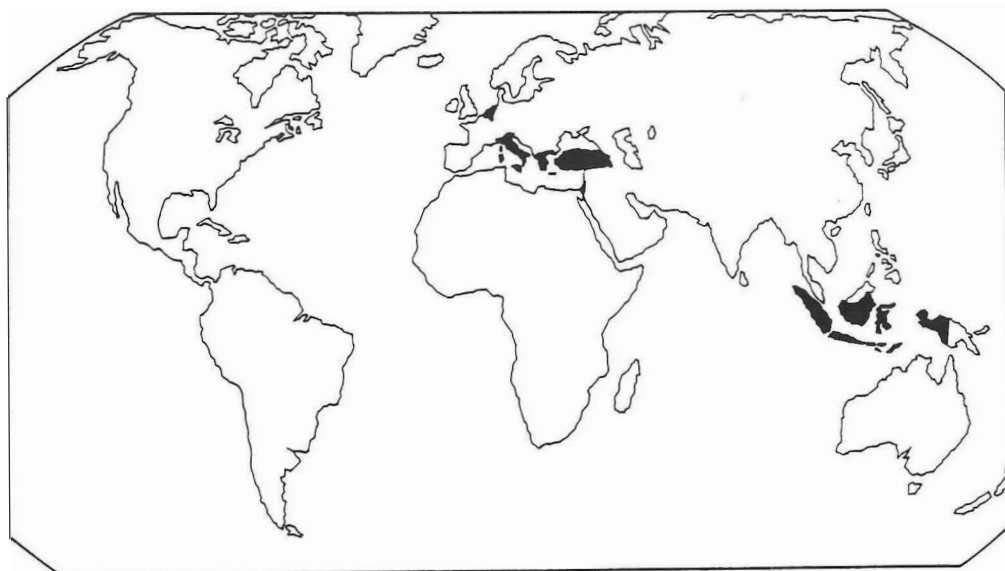
redactie

Mette Bierma
Jurjen M. Bos

Archeologisch Centrum

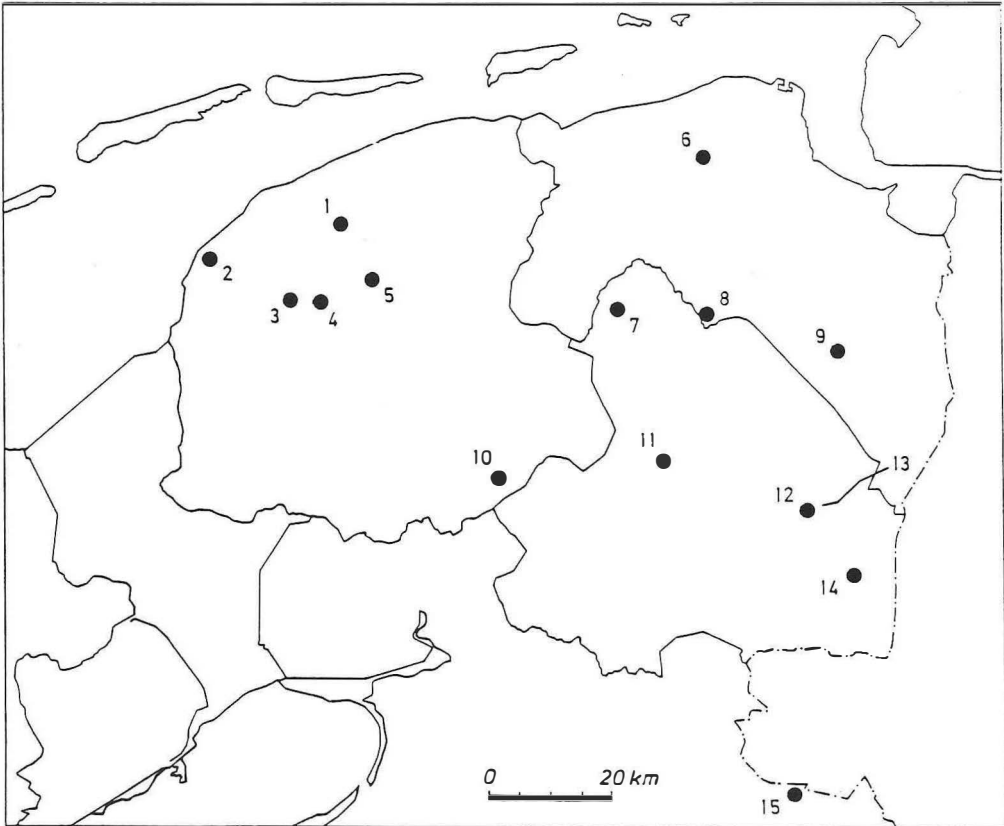
Groningen, 1993

In deze aflevering: België, Griekenland, Indonesië, Israel, Italië, Nederland en Turkije.

In deze aflevering uit Noord-Nederland:

1. Britsum; 2. Wijnaldum; 3. Meamert; 4. Weidum; 5. Hempens; 6. Middelstum; 7. Roden; 8. Weerdenbras; 9. Nieuwe Pekela; 10. Noordwolde; 11. Hooghalen; 12. Driest; 13. Valtherbrug; 14. Nieuw-Dordrecht; 15. Mander.

INHOUD

Voorwoord

G.-J. BARTSTRA	
Terugkeer naar Sulawesi	11
D. STAPERT, E. DRENTH & J. HULST	
Een bladspits van de Leusderheide (provincie Utrecht)	15
O.H. HARSEMA	
Mag het ook het broodje vis zijn?	20
R.P. EXALTUS, H.A. GROENENDIJK & J.L. SMIT	
Voortgezet onderzoek op de mesolithische vindplaats NP-3 (Groninger Veenkoloniën)	22
A.T. CLASON	
Een taxidermist in Bergschenhoek (Z.-H.)?	26
A. UFKES	
Vroeg-neolithische votiefgaven? Edelhertgeweien uit Drenthe en Groningen	28
A. UFKES	
Het hunebed O2 bij Mander (Ov.)	31
E. JANSMA & W.A. CASPARIE	
Een neolithische <i>landnam</i> ontrafeld door dendrochronologisch onderzoek van de veenweg van Nieuw-Dordrecht (Dr.)	33
J.J. HEKMAN	
Een topografische survey van het grafveld Chalandriani op Syros (Griekenland)	37
S. BOTTEMA, H.R. REINDERS & H. WOLDRING	
Laat-quartaire vegetatiegeschiedenis van het Oostmediterrane gebied: veldwerk in 1992	41
O.H. HARSEMA	
Een prijswinnend lot in de 'Vijfde Verloting'; een bronstijderf ontdekt in Roden (Dr.)	44
A.G.F.M. CUIJPERS	
Fysisch-antropologisch onderzoek van de crematieresten uit het urnenveld van Driest (Dr.)	49

E. TAAYKE	
Een kuil uit de vroege ijzertijd, gevonden in Roden (Dr.)	52
J. SCHEFFER	
Bewoningssporen uit de midden-ijzertijd te Meamert, een terp bij Winsum (Fr.)	57
B.-J. HAAGSMA, Z. MALAKASIÓTI, H.R. REINDERS & V. RONDÍRI	
Een survey tussen Baklali en Karatsadagli (Thessalië, Griekenland)	60
P. ATTEMA	
<i>On-site & off-site</i> , surveymethoden in Midden-Italië	65
M. MAASKANT-KLEIBRINK	
Mythologie en prehistorie I: de naakte man met de knuppel, een held uit de prehistorie?	70
R.H.P. LUTGERINK	
Numerieke analyse van Oostmediterrane pollendata; methode en eerste resultaten	75
G.J. DE LANGEN, H. HOMMES, T. PERGER & M. WISPELWEY	
Het project bodembeschermingsgebieden Friesland	80
H. WOLDRING	
Over tussenvormen van sleedoorn en kriekpruim	85
C. DYER & M. HAAGSMA	
Een geometrisch vondstcomplex in Nieuw Halos. De Halos-materiaalcampagne 1992 (Griekenland)	90
W.A. CASPARIE	
De Valtherbrug (Dr. en Gr.); meer dan één weg?	95
J. FEIJE	
Een stadje in Arkadië	100
J. SCHELVIS & A. ERVYNCK	
Mijten (Acari) uit Romeins Oudenburg in Vlaanderen	105
A.T. CLASON & L. VAN ES	
De oeros - <i>Bos primigenius</i> - van Britsum (Fr.) gedateerd	110
G.J. DE LANGEN, H. HOMMES, E. TAAYKE & M. WISPELWEY	
Een korte verkenning te Hempens-Zuiderburen (Fr.)	111

J.C. BESTEMAN, J.M. BOS & H.A. HEIDINGA De realisatie van het onderzoek bij Wijnaldum (Fr.)	116
J.C. BESTEMAN, J.M. BOS & H.A. HEIDINGA Het onderzoek bij Wijnaldum (Fr.): opgravingscampagne 1992	119
C.M. HAVERKORT, M. HOPMAN, J.M. PASVEER & W. PRUMMEL De jongste bewoners van Wijnaldum (Fr.)	123
T. LOOIJENGA Corpus 'Friese' runeninscripties	127
Y. DIJKSTRA Middeleeuwse bewoningssporen bij Hooghalen (Dr.)	132
W.P.M. MULDER & J. MOLEMA Het oude kerkhof van Noordwolde (Fr.)	137
J. MOLEMA Een verkennende opgraving van een verhoogde woonplaats in de gemeente Middelstum (Gr.)	140
J. SCHEFFER De stinspoort van Papinga-state te Weidum (Fr.)	145
P.B. KOOI De ontwikkeling van de borg Ewsum bij Middelstum (Gr.)	149
P. BAKS 'Een grensgeval': archeologisch onderzoek naar het blokhuis Weerdenbras (Gr.) (1505-1516)	154
A.F.L. VAN HOLK Incidentele passagiers aan boord van een binnenschip	159

VOORWOORD

Op grote schaal vindt aantasting plaats van stad en land in het kader van herinrichting en nieuwbouw. Dit is niet alleen in Nederland het geval, maar in alle landen waar archeologen van de Rijksuniversiteit Groningen werkzaam zijn. Bundeling van krachten en goede structurele voorzieningen zijn een strikte vereiste om de ontwikkelingen voor te zijn.

Onderzoek en onderwijs zijn de kerntaken van de archeologie bij de RUG. Een deel van de onderzoekscapaciteit is gericht op veldwerk: surveys, boorcampagnes en (nood)-opgravingen. De basis voor dit veldwerk wordt gelegd door een goede infrastructuur van de archeologie bij de RUG, maar zonder financiële, materiële en personele steun van velen is archeologisch onderzoek in deze tijd ondenkbaar. Landeigenaren, gemeentebesturen, bouwbedrijven, amateurarcheologen en sponsors leveren allen op geheel eigen wijze een bijdrage in de vorm van medewerking, advies, mankracht, machines en geld. Een blik op de lijst van lezingen, excursies, tentoonstellingen en publikaties leert dat archeologie maatschappelijk stevig verankerd is.

'Wijnaldum', met meer dan duizend vermeldingen in de media, meer dan 10.000 bezoekers aan de opgraving, vele tientallen lezingen en excursies en een lange lijst van sponsors is daarvan een duidelijk voorbeeld. Zonder de samenwerking met amateurs en vrijwilligers is 'Wijnaldum' niet te realiseren. Een goede uitvoering van de kerntaken is evenmin mogelijk zonder deze brede inzet.

In het verleden lieten de eindresultaten van archeologisch onderzoek vaak lang op zich wachten. Uitwerking en analyse van opgravingsgegevens vergen nu eenmaal veel tijd. Voor een goed contact met allen die bij de archeologische activiteiten van de RUG betrokken zijn is spoedige publicatie van de voorlopige resultaten van lopend onderzoek echter onontbeerlijk. Daarom is vier jaar geleden gestart met de uitgave van *Paleo-aktueel*. *Paleo-aktueel* is door de bijdragen van vele collega's uit de beroeps- en amateurwereld die actief participeren in het Groninger archeologisch onderzoek, een nuttige spiegel van het eerder geschetste beeld. Honderd verschillende auteurs werkten mee aan de 130 artikelen in de eerste vier afleveringen. Archeologie leeft in Groningen!

Tot nu toe was *Paleo-aktueel* een uitgave van de vakgroep 'Het Biologisch-Archeologisch Instituut'. Met ingang van 1 januari 1993 zijn de archeologie-sectoren bij de RUG samengegaan in een nieuwe vakgroep Archeologie en een Archeologisch Centrum Groningen. De samenwerking komt in deze uitgave al in beeld.

Dank zij de medewerking van de auteurs en het strakke regime van de redacteurs Mette Bierma en Jurjen Bos is het ook de vierde keer gelukt de artikelen kort te houden en de uitgave op tijd uit te brengen. Evenals voorgaande jaren verzorgde Xandra Bardet de correcties van de samenvattingen. De vele enthousiaste reacties van instellingen en personen die betrokken zijn bij het archeologisch onderzoek van de RUG staan borg voor voortzetting van *Paleo-aktueel*.

HET ONDERZOEK BIJ WIJNALDUM (FR.): OPGRAVINGSCAMPAGNE 1992

J.C. Besteman¹, J.M. Bos en H.A. Heidinga¹

De tweede onderzoekscampagne op de terp Tjitsma aan de Foarryp begon in april 1992. Doel was dit jaar het voltooien van de documentatie van de meest bedreigde archeologische niveaus op het centrale deel van de terp, en het completeren van de hoofdprofielen. De brand van 28 augustus (Besteman et al., deze bundel) frustreerde dit streven. Door het vrijkomen van asbest moest de opgraving op last van de arbeidsinspectie voor de rest van 1992 worden stilgelegd. Een derde, afsluitende campagne is mede daardoor dringend noodzakelijk geworden.

De organisatie van het onderzoek (Besteman et al., 1992) werd voor de campagne van 1992 niet gewijzigd. De vondstverwerking en -determinatie in de dependance in Harlingen slaagden erin de opgraving bij te houden. Inmiddels heeft de computerverwerking de eerste verspreidingskaarten geleverd.

Ook dit jaar zijn er weer allerlei leuke verrassingen geweest: het herkennen van grotere plaggenhuizen uit de hele bewoningsperiode, de ontdekking dat aan de terpbouw een fase van op opslibbing gerichte ontginningsactiviteiten is vooraf gegaan, een met een behoorlijke sloot omgeven erf op het centrale deel van de terp, uit de 6e-7e eeuw, en een scala aan roerende goederen, waaronder een nieuw fragment van de koninklijke fibula (Bos & Zijlstra, 1991), een in een montuur gevatte Arabische zilveren munt (een dirhem), een afdruk in gebakken klei van textiel, gesloten vondsten met aardewerk uit diverse perioden, een primitief (Fries?) gouden muntje uit de 7e eeuw, en veel, veel meer.

De baby-begravingen die her en der werden aangetroffen (Haverkort et al., deze bundel) lijken geen deel uit te maken van een regulier grafveld.

De gedachte blijft nog steeds overeind

dat de terp de woonplaats was van één aanzienlijke familie in de ruimste zin, dus met aanhang en afhankelijken. Op deze en andere aspecten zal hier niet verder worden ingegaan; met het opmaken van de eindbalans kan beter worden gewacht tot na de derde en laatste campagne. In deze bijdrage richten we ons verder op één aspect, de ambachtelijke activiteiten.

Ambachten

Het sociaal-economische peil van de bewoning in vroeg-middeleeuwse nederzettingen is niet alleen af te leiden uit de hoeveelheid (rijke) importgoederen, maar ook uit aard en verscheidenheid van ambachtelijke activiteiten. Van een groot aantal dergelijke activiteiten valt niet na te gaan of zij in Wijnaldum door een ambachtsman, een specialist, werden beoefend. De werkzaamheden lieten geen of te weinig sporen achter, of materiaal en gereedschap onderscheidden zich te weinig van die welke in het gewone huishouden gebruikt konden worden.

De uitoefening van enkele andere ambachten heeft wel degelijk, bij de opgraving teruggevonden, sporen achtergelaten.

Goud- en zilverbewerking

De aanwezigheid van een goud- en zilver-smid blijkt uit de vondst van bij het werk verloren gouddruppels en stukjes gesmolten zilver. Tot zijn gereedschap behoorden mogelijk kleine ijzeren (drijf)hamertjes. Toetsstenen van lydiet, waarvan een met goudsporen, passen in deze context evenals de vondst van zilverbaartjes in verschillende vormen en formaten. De vondstomstandigheden maken een datering in de 6e-7e eeuw waarschijnlijk.

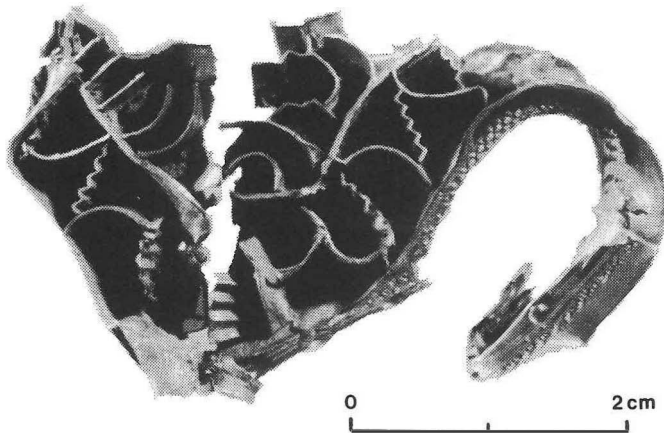

Fig. 1. In 1992 gevonden deel van de kopplaat van de grote fibula (foto M. Ydo, IPP).

Bronsbewerking

Zowel bronsbaren als smeltstukken werden gevonden, evenals mogelijk smeltafval. Verdere aanwijzingen geven gietmallen voor bronsstaafjes, maar ook voor bijzonder fijn gietwerk voor sieraden, alsmede gietproppen uit het vulkanaal van de malen. Ook de aanwezigheid van halffabrikaten van een sleutel en een fibula wijst op bronsbewerking. De datering van deze activiteiten loopt van de 2e/3e eeuw tot zeker in de 7e eeuw.

IJzersmederij

Dat ook een ijzersmid op de terp werkzaam was blijkt uit de grote hoeveelheden smeedslakken en sintels, en de massa verbrande hutteleem die aan de vuurzijde geheel verglaasd is door de hoge temperatuur van het smidsvuur of de oven. IJzerbaren in verschillende vormen en maten, vooral uit Noord-Europa, en halffabrikaten vormden zijn grondstof. Hoewel niet altijd duidelijk is of de ambachtslieden permanent op de terp woonden of rondtrokken, is de smid iemand die, gezien de grote hoeveelheid vondsten en de aard van zijn werk, zonder twijfel tot de vaste bewoners van de terp behoorde. Als dit al niet waar zou zijn voor de Romeinse tijd, het is het zeker wel voor de 6e-7e eeuw.

Glaskralenproductie

Brokken hutteleem met gesmolten glas pasta, oorspronkelijk bestemd voor de vervaardiging van gele glaskralen, en de grote hoeveelheid kralen die op de terp gevonden werd, maken ook de aanwezigheid van een glaswerker aanemelijk. Dergelijke gele kralen, die we ook uit andere productieplaatsen kennen, waren blijkens grafbijgaven in de vroege middeleeuwen zeer gewild.

Barnsteenbewerking

Naast kant en klare producten van barnsteen zoals kralen werd ook enig bewerkingsafval gevonden. Ruwe brokken barnsteen werden in de gewenste vorm gebracht door er op een met vuursteenbewerking vergelijkbare manier stukjes van af te slaan. De gevonden barnsteenafslagen komen uit één grondspoor.

Hertshoorn- en beenbewerking

Zoals vaak in vroeg-middeleeuwse context werden ook bij Wijnaldum sporen van hertshoorn- en beenbewerking gevonden, onder andere in de vorm van enkele afgezaagde geweitakken, geweipunten, blokjes en plaatjes hoorn en been. De plaatjes zouden goed bruikbaar zijn geweest bij bij-

voorbeeld het maken van kammen. Aangezien edelherten in het Friese kwelderlandschap niet voorkwamen, moet de grondstof van elders zijn aangevoerd.

Van uitgebreide op de export gerichte productie lijkt op grond van de tot nu toe gevonden hoeveelheid bewerkingsafval geen sprake te zijn geweest.

Textielarbeid

De meeste van de genoemde werkzaamheden zijn overwegend specialistisch en, zeker in combinatie, niet alledaags. Dat neemt niet weg dat ook meer algemene werkzaamheden belangrijke producten konden opleveren als gevolg van specialisatie. Vaak is dat niet aantoonbaar, maar in het bijzonder voor de textielproductie in Friesland wordt dat wel aangenomen. Wolverwerking lag in het Friese kweldergebied, waar schapen goed gedijden, voor de hand.

Verwerking van wol tot wollen stoffen wordt in de historische bronnen uit de Ka-

rolingische tijd vermeld. Zo hoorde de levering van 1000 wollen lakens tot de jaarlijkse verplichtingen die rustten op het Friese landbezit van het klooster Werden. Ook de vermaarde *pallia Fresonica*, Friese mantels, worden door de meeste historici geïnterpreteerd als kostbare mantels van Friese wol, hoewel het ook om door Friezen verhandelde mantels zou kunnen gaan. Het is dan ook zeer aannemelijk dat algemene werkzaamheden als spinnen en weven in Friesland een zodanige specialisatie en perfectie hadden bereikt, dat het resultaat een gewild handelsproduct vormde. In de vele vondsten van weefgewichten, spin-klosjes en naalden in Wijnaldum op zich komt dat onvoldoende tot uiting, hoewel de aantallen wel iets zeggen.

Opvallend is de associatie van deze werkzaamheden met hutkommen, maar nog meer met een plaggenhuis bovenop de terp, zoals die blijkt uit de verspreidingskaart (fig. 3).

Vondsten van textiel zelf zijn in deze opgravingscontext nauwelijks te verwach-

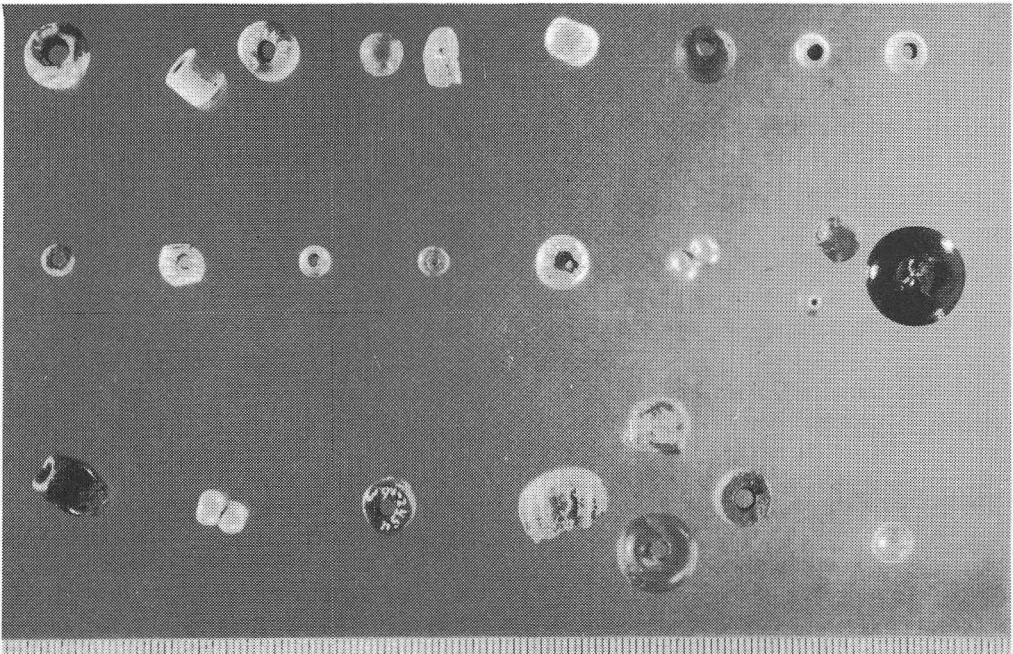

Fig. 2. In 1992 werden zo'n honderd kralen gevonden. Onderste rij, 2e van links: gele sandwichkraal van mogelijk lokale makelij (foto M. Ydo, IPP).

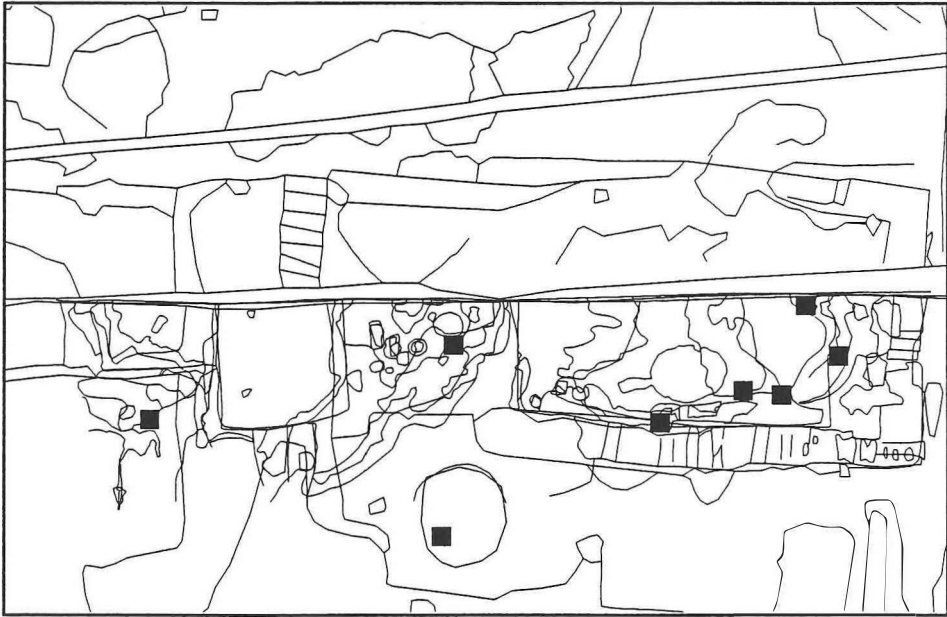

Fig. 3. De verspreiding van weefgewichten en spinsteenjes in de werkputten VI (de onderste helft) en XVII (de bovenste helft). Op dit moment is de bodem van het plaggenhuis al wel bereikt in put VI, maar zijn de contouren van het huis in het hoger gelegen vlak in put XVII pas net te voorschijn gekomen. Dit vertekent het beeld enigszins (animatie W. Beex).

ten. Bij toeval bleef echter de afdruk van een stuk textiel achter op een brokje hutteleem. Het betreft een fijn weefsel, dat nog niet is onderzocht.

Conclusie

Op Tjitsma werden vele ambachten beoefend. De configuratie binnen de nederzetting, met hutkommen en andere, grotere bijgebouwen rond een centraal hoofgebouw, wijst er op dat tenminste een deel van de ambachtslieden direct afhankelijk was van de hoofdbewoners.

Summary

The second of three campaigns on the terp excavation near Wijnsaldum was concluded in 1992. Many new finds underline the

character of this elite settlement from the Early Middle Ages. Here, attention is drawn to some of the artisan activities, such as the working or production of gold, silver, bronze, iron, glass beads, amber, bone, antler and textiles.

Noot

1. Instituut voor Pre- en Protohistorische Archeologie, Universiteit van Amsterdam.

Literatuur

- Besteman, J.C., J.M. Bos & H.A. Heidinga, 1992. *Graven naar Friese koningen. De opgravingen in Wijnsaldum*. Franeker.
- Bos, J.M., & J. Zijlstra, 1991. Nieuwe fragmenten van de 'koninklijke' spang van Wijnsaldum (Fr.). *Paleo-aktueel* 2, pp. 97-99.